

Kulturális örökség & Differenciált kulturális programturizmus

Kulturális Örökség Konferencia – 2021. szeptember 17–18.

Szászvár és a Kelet-Mecseki Kistérség

Előadás

„Isten, a szőlősgazda”

*Mesterség – szimbólum – szakralitás néhány
filozófiai, teológiai és kultúrtörténeti összefüggéséről*

Előadásom központi gondolatköre: mesterség, szimbólum, szakralitás összefüggése, és mivel a szőlőművelés mesterségéhez kapcsolódóan fogalmaztam meg a címet, könnyen adná magát a lehetőség, hogy a bor kultúrtörténeti összefüggéseit tekintsük át: a Szentírás vízözön előtti időkbe mutató utalásaitól, az egyiptomi és görög-római kultúrán át a bor keresztény misztériumáig. S bár az utóbbit valóban érintjük, a témát azonban egy általánosabb, elvi nézőpontból szeretném megragadni, amely a tevékenységek, az élet cselekvő oldalának mélységeibe világít.

A szellemi mélységeket/magasságokat általában a kontemplatív, szemlélődő élethez társítjuk (teljesen elválasztva azt a cselekvéstől), pedig ha tanulmányozzuk a nyugati vagy keleti teológiát, egy jól körülhatárolható és viszonylag egységes tanítást fedezhetünk fel, amely a tevékeny élet szellemi jelentőségéről, illetve a cselekvő és szemlélődő élet szoros összetartozásáról szól. Eszerint cselekvéseink is fontos szerepet játszanak abban, hogy az isteni valósággal kapcsolatba lépjünk. Igaz, a kontemplációtól eltérő síkon és módokon, de a mesterségekhez kapcsolódó tevékenységeink is bepillantást engednek Isten mélységeibe. Olyan eszközöket, szellemi lehetőségeket kínálnak, amelyekkel az ember nem csupán környezetében teremthet harmóniát, hanem önmagában, mindenekelőtt Istenhez való viszonyában.

Pedig ahogy Plótinosz mondta: „Mindazt, ami létrejött, akár műalkotás, akár természeti jelenség, valami bölcsesség alkotta s az alkotást mindenütt bölcsesség vezette.” Van kapcsolat

a teológia és a mesterségek között, és ez nem pusztán metaforikus. Mindezt nemcsak megszámlálhatatlan teológiai szöveg és hivatkozás, hanem a mesterségek ma élő hagyományai is bizonyítják.

I. Teológia és mesterségek

Vessünk egy pillantást azokra az összefüggésekre, amelyek például teológiai szövegben bukkannak fel. Az ókori, középkori, vagy akár újkori művekben – nem említve most az e tekintetben szintén rendkívül gazdag mitológiai hagyományokat – megszámlálhatatlan hivatkozást találhatunk, melyek különböző mesterségekkel kapcsolatosak, egyszersmind az isteni valóságok megismerésével, az ősbűn okozta szenvedésteli állapotok kiküszöbölésével, vagy magának Istennek a teremtőművészetével kapcsolatosak. Platónnál a világ teremtője kézműves, Szent Ágoston hajósokhoz hasonlítja az Istenkereső filozófusokat, más helyes pedig Krisztus Urunkat, az Isten Igéjét az Atya művészeteként mutatja be. Nagy Szent Baszileiosz szerint, aki Krisztus Urunkhoz el kíván jutni, a futóhoz, a szövőmesterhez, a vadászhoz és pásztorhoz stb. hasonlóan kell haladnia, minden tevékenységében az igazság letéteményeseként: „az egyházban – mondja – mindenféle mesterség megtalálható. *„Isten házának, mely az élő Isten egyháza (1Tim 3,15), vannak vadászai, vándorai, építőmesterei, kőművesei, földművesei, pásztorai, versenyzői, katonái. (...). Ha földműves vagy, ásd körül a terméketlen fügefát, és tedd meg vele azt, ami a gyümölcshozáshoz szükséges (Lk 13,8)!”*

Az ókeresztény íróktól, Eriugenán, Dantén, Szent Tamáson keresztül Bonaventuráig, Cusanusig és tovább, valamennyi teológusnál megtaláljuk, hogy egy tökéletes építőművész alkotta a világot, mégpedig az isteni Ige által, aki Krisztus, akiben az egész látható és láthatatlan világ terve benne foglaltatik, akiben minden idea és mesterség (vagyis az eszme megvalósításának módja) összpontosul, egységesül, s akiből minden mesterség kiárad, közvetítve azokat az eszközöket, képességeket, erőket, amelyek az ember számára az Istennel való egyesüléshez szükségesek. Krisztusban, az Igében, Isten művészetében benne foglaltatik az egész világ épülete: *„figyelj a világ épületére, és akkor megtudod, milyen az Ige”* – mondja Ágoston. Az egész világ Isten mestersége által létrejött remekmű, és aki által e világ mesterművé lett: Jézus Krisztus, az isteni teremtőművészet élő és életadó Szava. *„A tökéletes Ige, ami semminek sincs híján, a mindenható Istennek művészete magában foglalja minden létező változatlan alapelvét”* – írja Szent Ágoston. *„Vajon ki ez a Kézműves Mester – szól*

Nicolaus Cusanus – aki minden eleve adott anyag nélkül hoz létre valamit, ami nem csupán tökéletlen hasonmás, hanem maga a lényegi valóság?”

A filozófia és teológia tehát gyakran fordul a *tekhné*, a mesterségek világa felé. Olyan képekkel, példákkal, amelyek a gondolkozás és az intuíció számára támasztékot jelentenek. Szimbolikus nyelv ez, ám túlmutat a puszta metaforikus megjelenítésen: az isteni princípiumok és mesterségek mélyebb összetartozását sejteti. Honnan ez a rokonság? Honnan ez a lehetőség – a teológiai nyelv, az intuitív felismerések kapcsolata a mesterségek világával? Ennek oka, hogy a mesterségek isteni rendben való jelenléte nem pusztán irodalmi metafora, hanem ontológiai érvényű valóság.

II. Mesterség – szimbólum – szakralitás

Említettem, hogy a teológia és a mesterségek közötti lényegi, nem pusztán metaforikus kapcsolatot a mesterségek ma élő hagyományai is bizonyítják. Ez a második pont, amire röviden ki kell térnünk.

Egy tradicionális vallásban és kultúrában élő mesterember tisztában van tevékenységei szimbolikus és rituális vonatkozásaival. Más szavakkal tevékenységét elmélyülten és rendezetten, „szüntelen imádságban” végzi, munkaeszközei rituális tárgyak. Ez ugyanakkor megadja a felismerést a számára, hogy ne tevékenységében, vagy annak végtermékeiben keresse a célt, hanem, hogy cselekvését pusztán eszköznek tekintse valami magasabb eléréséhez. Ezek a fő jellegzetességek a leginkább szembetűnőek, ha egy élő hagyomány képviselőinek munkáját összevetjük azokéval, akik egy adott mesterségnek csupán a szakmai fortélyait tanulták meg és művelik, anélkül, hogy tudatosítanák cselekvéseik valódi értelmét. A fő különbség az, hogy a hagyományban élők tudják: a teremtés, benne saját magukkal és hivatásukkal (amely saját természetükkel a legszorosabban összefügg), továbbá a mesterségük – annak munkaeszközeivel együtt – egy a földinél magasabb rendű valóság megnyilvánulásai. Ennélfogva mesterségük gyakorlása sem lehet más, mint az isteni teremtőművészet földi-emberi leképezése, imitációja. Minden létrehozás mintája a kozmogenezis, Isten tökéletes teremtő aktusa, amelyhez mérten a mesterember elméjét, érzékszerveit és a cselekvéshez használt tagjait tudásának megfelelően egy meghatározott rend szerint munkába állítja, még hozzá annak érdekében, hogy az univerzum harmonikus rendjét fenntartsa, munkáját pedig minden egyes művelet által tökéletesítse. A misztérium pedig éppen ebben folyamatban

nyilatkozik meg: hiszen a világ rendjének fenntartása és a mestermű tökéletesítése is csak az ember mesterségbeli tudása, végső soron önmaga tökéletesítésével valósulhat meg. A mesterségben az ember saját természete is feltárul. Ami a szakmai tevékenységben mintegy külsőleg megy végbe, az egy benső folyamat leképezése, kivetülése. Olyan alkalmazási terület, amelyben lényünk aktuális állapota kifejezésre jut.

Bármely hagyományos mesterséget is tekintsük – legyen az a fazekasság, az ács- vagy a takácsmesterség, halászat, szőlőművelés stb. –, éppen teológiai összefüggésekben derül ki, hogy rendkívül gazdag szimbolikus tartalommal rendelkeznek, nem csupán a mesterségek végtermékeit illetően – legyen az egy edény, ruha, ház stb. –, hanem a munka során felhasznált eszközök tekintetében is. A tevékenységben és a hozzá kapcsolódó eszközökben is isteni ideák öltenek alakot, olyan szellemi formák, amelyek Istenben előzetesen már léteznek. A mesterség mint teremtő létrehozás ebből adódóan válhat az archetipikus teremtő aktus tükröződésévé. Erre az archetipikus létre is vonatkoztatható Krisztus evangéliumi kijelentése, hogy *„Az én Atyám mindmáig munkálkodik, és én is munkálkodom.”* (Jn 5,17)

A szimbólum egyfajta kapu az ember számára, amelyen keresztül a spirituális valóság mintegy betör az emberi szférába, más szavakkal, amelyeken keresztül az ember összekapcsolódhat az isteni archetípusokkal. *„A szimbolika szerepe a tevékenység egyfajta szellemi integrációja: a lélek és a szellem helyes hozzáállásának fenntartás a munkavégzés idején.”* Ez az említett összekapcsolódás egy rituális gesztus megtételével történik, amely egyesíti az emberi és isteni rendet a cselekvésben. Ilyen az például, amikor a tevékenységet *„Isten nevében”* kezdik el, mintegy imádságként használva e szavakat. Ez a rituális gesztus egy szent tradíció által közvetített nem emberi eredetű szimbolikus tett. Ennek megtételével a mesterember követi azt, amit Szent Pál írt útmutatásként: *„Bármit tesztek szóval, vagy tettel, mindent az Úr Jézus nevében tegyetek, és adjatok hálát az Atyaistennek általa.”* (Kol 3,17) Azzal tehát, hogy a tevékenysége forrásaként ismeri fel Istent, az Ő *„munkatársává”* válik, hogy egy újabb szent páli kifejezést használjunk. Ez mozzanat minden szellemi tradícióban megtalálható. Ahogy Xenophón írta *A gazdálkodásról* című művében: *„Jól mondod, Szókratész, hogy minden munkát az istennel kell kezdenünk”*.

III. A cselekvésről szóló tradicionális tanítás

Miben áll tehát a tevékenységek körével, így a mesterségekkel kapcsolatos tradicionális tanítás? Itt csupán néhány összefüggést szeretnék kiemelni.

Fő célja végső soron életünk megszentelése; – bármely cselekvést azért végezni, hogy megtegyük azt, amit Isten akarata megkíván; – ezért egyfelől Isten nevében és az Ő példáját követve kell cselekednünk; – másfelől mindez annyi, mint Isten folyamatos jelenlétében élni; – így felfogva és végrehajtva a cselekvés nem válik el a szemlélődéstől: a tevékenység bizonyos mértékben szemlélődővé válik és a szemlélődés adja meg spirituális áthatottságát. Ahogy Eckhart mester mondja (118, 122. o.) *„Azért vagyunk az időbe helyezve, hogy értelmünk által megvilágított időbeli »foglatatossággal« Istenhez közelebb kerüljünk és hozzá hasonlóbbak legyünk”*. *„Az időben való munkálkodás épp oly nemes, mint bármely Istenhez-kötődés; mert éppoly közel visz minden őhöz, mint a legmagasabb, amiben részünk lehet, kivéve egyedül Isten szemléletét az ő tiszta természetében”*. Egy szakma gyakorlása tehát Isten munkálkodásának kiterjesztése, isten munkálkodása pedig minden mesterség mintája és szintézise.

E tanításnak két fontos kinyilatkoztatás az alapja: egyrészt, hogy Isten nélkül semmi sem jöhet létre, vagyis „minden általa lett”, a másik, hogy Isten nélkül semmit sem cselekedhetünk, ami számunkra üdvös lenne. Ez az evangélium két igehelyére vonatkozik, amelyeknek nagyszerű magyarázatát adja Johannes Scotus Eriugena a *János evangélium Prológusához* írt kommentárjában:

„Minden általa lett” – írja János evangelista, de azért, nehogy azt gondoljuk, hogy a létezők között vannak olyanok, amelyek nem Isten Igéje által teremtettek, hozzáteszi *„és nála nélkül semmi sem lett.”* [Ez a „nála nélkül azonban, mint Eriugena megjegyzi, az eredeti görög szerint úgy értendő: *„rajta kívül”*] Vagyis rajta kívül semmi sem teremtett, mert ő mindent magába foglal, mindent körülölel (...). Ezt könnyebb görögül megérteni. Ahol ugyanis a latin azt mondja: *sine ipso* (nélküle), ott a görögben *khórisz autou*, azaz 'rajta kívül' szerepel. Hasonlóképpen az Úr maga is így szól tanítványaihoz: *„mert nálam nélkül semmit sem cselekedhettek”* (Jn 15,5). Itt a görögök megint nem *aneu*-t, hanem *khórisz*-t, vagyis nem 'nélkült', hanem 'kívült' írnak. Ti, mondja, kik magatokól, rajtam kívül nem jöhattetek létre, mit is cselekedhettétek rajtam kívül?"

A tevékeny élet kapcsán és keresztény vonatkozásokban a leglényegesebb dologról még nem volt szó. Mégpedig arról, hogy a liturgia, és mindenekelőtt az eucharisztikus liturgia az, ami itt a földön minden emberi tevékenységet egyesít és harmóniába hoz az isteni tevékenységgel. „A nagy liturgiának a keresztény ember számára egész tevékeny életének mintájává és megszentelő eszközévé kell válnia. A mise az egész keresztény élet megszentelő eszköze, a tevékenységeket is beleértve.”

IV. „Isten, a szőlősgazda”

Most érkezünk ahhoz a ponthoz, ahol megérthetjük, miben áll az, ha Istent a szőlőművelés mesterségével is összekötjük, hiszen látjuk, hogy minden mesterségre, társadalmi funkcióra lehet és kell az isteni tevékenység tükörképeként tekinteni. Maga a Szentírás tanít bennünket erre, ahol Isten többek között a pásztor, az arató, a szőlőműves alakjait ölti magára.

A mesterségek közül a mezőgazdaság az, amely a létezéshez leginkább nélkülözhetetlen az ember számára. Hagyományosan ez a legelső mesterség, a tevékenység minden formájának jelképe. Ehhez tartozik a szőlőművelés is. „*Az én Atyám mindmáig munkálkodik és én is munkálkodom*” (Jn 5,17) – szól Krisztus Urunk. Így felfogva és Isten munkálkodását a szőlőművelésre is kiterjesztve, ez a munka is a spirituális élet támasztéka és szimbóluma lesz.

Jean Hani Isten mesterségeiről írott könyvében kifejti: „*Ahogy az eucharisztikus kenyér Isten, a földműves ajándéka, úgy az áldozati bor Istené, a szőlősgazdáé.*” Mind az Ószövetség, mind az Újszövetség számos utalással erősíti meg ezt. Az Újszövetségben a szőlőskert Isten népeként és a Mennyek Királyságaként jelenik meg. Miként az evangéliumi példázatban olvassuk: „*Hasonló a mennyek országa a házigazdához, aki korán reggel kiment munkásokat fogadni a szőlőjébe*” (Mt 20,1–16). Az *Apokalipszisben* (19,15) közvetlenül az arató megjelenése után (14,14–20) Krisztus mint szüretelő és ítélő mutatkozik meg. Egy angyal sarlót hoz elő a szentélyből és ezt a parancsot kapja: „*»Csapj le éles sarlóddal, és szüreteld le a föld szőlőjének gyümölcseit, mert megértek szőlőfürtjei!*» Az angyal megindította sarlóját a földre, és leszüretelte a föld szőlőjét, és Isten haragjának nagy borprésébe dobta.” (Jel 14,17–20).

A szőlőskert egyik oldalról tehát Isten népét jelenti, általánosságban pedig az emberiséget, ugyanakkor a szőlőművelés folyamata a történelmet szimbolizálja az Ítélet Napjáig, amelyet

mindvégig az égi szőlőgazda igazgat. Egy mélyebb vonatkozásban a szőlőtő és a bor az emberiség spirituális megújulásának és a bukás utáni helyreállításának munkáját jelképezi, amely szintén a szőlőskert urának műve. Krisztus a szőlőtő, amelyben élet áramlik, és a belőle nyert bor a misztikus test integrációjával áll kapcsolatban: „*Én vagyok az igazi szőlőtő, Atyám pedig a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely nem hoz rajtam gyümölcsöt, lemetsz, és minden termőt megtisztít, hogy többet teremjen. (...) Én vagyok a szőlőtő, ti pedig a szőlővesszők. (...) Ha valaki nem marad meg bennem, azt kivetik, mint a szőlővesszőt, és elszárad, összeszedik, tűzre vetik és elég.*” (Jn 15,1–6)

Találkozunk olyan képpel is, ahol az élet fáját jelképező kereszt a Megfeszítettel együtt a szőlőtőhöz hasonul, s amit számos liturgikus szöveg alkalmaz, például: „*Szőlőtővének roskadozó ágai betakarják az univerzum teljességét; a keresztfával megtámasztott ágak a Mennyei Királyságig magasodnak.*” „*Gyűjtsétek be az isteni fáról az éltető gyümölcsöket, melyeket Jézus kínált fel nektek, a bő termést hozó szőlőtő, mely kiterjedt eme fára.*” „*Ó Megváltó, Ó Krisztus! Mint a fával összefonódott szőlőtő, megittad az egész földet a halhatatlanság borával.*”

Ebből bontakozik ki az az ábrázolás a tizenötödik század kezdetétől a keresztény ikonográfiában, mely a misztikus borsajtót jeleníti meg. „*Jean Bellegambe triptichonjának középső tábláján – A misztikus fürdő (a Lille-i Múzeumban) – a kereszt az erjesztőkád közepébe állítva látható; a Krisztus oldalából kiömlő vér ebbe a kádba folyik, ahol meztelen emberek fürdenek. Olykor a szimbolika még erőteljesebb; a kereszt hosszanti ága válik a borsajtó précsavarjává.*” Szentviktori Ádám egy szekvenciájában így ír erről: „*A kereszt szent borsajtója alatt a szőlőfürt kiönti magát a hőn szeretett Egyház méhébe; a bor folyik, erővel kipréselve, és üde édessége boldog mámorba meríti a keresztény nemzetek zsengeit.*”

A misztikus szőlőprés e témája a szőlőművelés vonatkozó munkafolyamataival is összevethető, hiszen ha meggondoljuk, „*az élő szőlőfürt összepréselődik és egy bizonyos »passiön« megy keresztül a sajtóban, ahogyan a búza, amely »meghal« a földben.*” Ezzel kapcsolatban szintén utalhatunk a görög hagyományra is: „*A dionüszoszi misztériumokban úgy tekintettek a szüretre, mint az isten »passiójára«: Dionüszosz, az összetört és megtaposott szőlő, újjászületett egy italban, mely örök boldogságot ígért.*”

A szőlő passiója és halála tulajdonképpen a feltámadást előzi meg. A szőlőfürt eltűnik és átalakul: *„borral ajándékoz meg minket. Krisztus a misztikus szőlőfürt, passiójában az égi szőlőműves által kisajtolva, vérét adja nekünk és a bor, amit felkínál számunkra, az Ő vérének helyettesítője, valóban a halhatatlanság itala”*, amely a lélekben egy misztikus megrészegeedést hoz létre. A misztikus megrészegeedés a lélek Istenbe olvadásaként fogható fel. Ez a cselekvő élet egészét, így a mesterségeket is megszentelő mise áldozatbemutatásának Nagy Misztériuma, ahol a kenyér és a bor felajánlása, illetve átváltozása azért történik, hogy az ember, ahogyan a szőlő átalakulása megtörténik, új életre ébredjen Istenben.